

**Larry Clark, *Turkmen Reference Grammar*, Turcologica 34, yay. Lars Johanson,
ISBN 3-447-04019-X, ISSN 0177-47-43, Wiesbaden 1998, xxvi+708 s.**

Emine YILMAZ

Hacettepe Üniversitesi

Türkmençe, farklı kaynaklarda *Güney Türkçesi*, *Güneybatı Türkçesi* gibi terimlerle karşılaşılrsa da yaygın olarak *Batı Türkçesi* adı verilen Oğuz grubunun doğu bölümünde yer alan tek Türk dilidir. 16. yüzyıldan itibaren Çağatay yazı dilinin yoğun etkisi altında gelişen ve 18. yüzyılda Arap harfleriyle yazılmaya başlanan Türkmençe, bu nedenle Batı Türkçesi yanında Doğu Türkçesi özellikler de gösterir.

Türkmençeyi, ait olduğu gruptan ayıran en temel özellik Ana Türkçedeki uzun ünlüleri korumuş olmasıdır. Ayrıca *bol-*, *bar-*, *ber-*, *bar* kelimelerinin başındaki *b-* ünsüzünün korunmuş olması, ünlü sonrası yönelme, *-ip* zarf-fiil ve *-an/-en* sıfatfiil eklerinin büzülme uzunluğuna neden olması ve emir 1. teklik kişi ekinin *-ayın/-eyin* olarak korunmuş olması da Türkmençeyi, Batı Oğuzcasını oluşturan Türkçe, Azerice ve Gagauzcadan ayıran diğer önemli özelliklerdir.

18. yüzyılda ünlü Türkmen Şairi Mahdumkulı tarafından yazıya geçirilmiş olan Türkmençe, Sovyet devrimine kadar bir yazı dili olarak ortaya çıkamamıştır. 1920 yılından itibaren, Sovyet döneminde büyük bir gelişme göstermiş olan modern edebi Türkmençe, 1929'a kadar Arap 1929-40 arasında Latin, 1940-1993 arasında ise Kiril harfleriyle yazılmıştır. 1993'te Latin kökenli yeni bir alfabe kabul edilmiştir.

Türkmenistan Cumhuriyeti içinde yer alan iki büyük ağız grubu yanında, Türkmençe, Kuzey Kafkasya'da Truhmen, İran'da Horasan ve Özbekistan'da Harezmi-Oğuz olmak üzere üç büyük ağıza daha sahiptir.

Sesbilgisi, Yapıbilgisi, Sözdizimi ve Sözvarlığı olmak üzere dört ana bölümden oluşan bu gramer kitabı, Türkmenistan'ın Aşgabat bölgesinde, standart Türkmençenin konuşulduğu Teke diyalektine ait yazılı ve sözlü malzemeye dayanmaktadır.

Yazarın önsözde yaptığı açıklamaya göre *Turkmen Reference Grammar*'ın dört ana kaynağı vardır. Gramerle ilgili tanımlar büyük ölçüde *Grammatika turkmenskogo yazıka, I, Fonetika i morfologiya* [Red. N. A. Baskakov ve diğerleri, Aşgabat: "İlim", 1970] adlı kitaba dayanmaktadır. Dil malzemesi ise şu üç kaynaktan elde edilmiştir:

1. İndiana Üniversitesi tarafından 1993-1995 yılları arasında hazırlanmış olan ve Amerikalı öğrencilere Türkmençe dil yeterliliği kazandırmayı amaçlayan *Turkmen Language Project* kapsamı içerisinde üretilmiş olan dört bin sayfayı aşkın metin örnekleri ve video-kasetler.

2. Son elli yıl içinde basılmış olan Türkmençe dil malzemeleri. Bunlar edebi eserler yanında gazete ve dergi gibi popüler yayınları da içermektedirler.

3. Yine *Turkmen Language Project* kapsamı içerisinde David Tyson tarafından videoya kaydedilmiş olan konuşma malzemeleri.

Her ne kadar giriş bölümünde Selçuklulardan başlayarak Türkmenlerin tarihi, dillerinin Oğuz grubu ve diğer gruplarla olan ilişkisi, Türkmençenin diyalektleri, Türk dillerinin konuşulduğu coğrafyadaki yerleri hakkında ayrıntılı bilgi verilmişse de bu çalışma bir karşılaştırmalı gramer olma amacı taşımamaktadır. Ana dili Türkçe (Türk dilleri ailesi için geniş anlamıyla kullanılmıştır!) olmayanlar ve özellikle de İngilizcenin konuşurları için

düzenlenmiş, pratik, zengin malzeme içeren, diyalektleri dikkate almayan, standart dile dayalı, eş zamanlı bir gramer kitabıdır.

Örnekler Kiril harfli standart Türkmen alfabesiyle yazılmış, ancak iki yatay çizgi arasında, morfonolojik ilkelere dayalı yazıçevrimiyle bütün söyleniş özellikleri yansıtılmıştır. Örneğin:

Ай, бир сегсен тонна тогсан тонна пагта геляър бир гүнде
/Ay, bir segsen tonno, togsan tonno pagta gelyä:r bir günnö/

Kitabın birinci bölümünde (Sound System), Fonoloji alt başlığı altında ünlü (uzun ve kısa olmak üzere) ve ünsüz fonemlerin eş zamanlı tanımları yapılmıştır. Ünlü uzunluğu ele alınırken birincil ve ikincil olmak, ilk hece ve ilk hece dışında, Türkçe ve ödünc sözcüklerde bulunmak gibi ayrımlar yapılmış, Türkçe (Türkmence) sözcüklerdeki ilk hece uzunluklarının birincil uzunlukları yansıttığı belirtilmiştir. от /ot/ “ot” – /o:t/ “ateş”; бил- /bil-/ “bilmek” – бил /bi:l/ “bel” gibi en küçük karşıt çiftlerle ünlü niceliğinin Türkmencede fonemik olduğu gösterilmiştir. Burada söz konusu uzunluklar, Ana Türkçenin birincil uzunluklarını koruyan veya bunların seslik izlerini taşıyan Türk dilleri (Yakutça, Çuvaşça, Halaçça vd.) ile de desteklenebilirdi. Clark’ın bu eseri her ne kadar eş zamanlı bir gramer olsa da, Türkmence uzunlukların birincil olduğunu belirtmesi böyle bir açıklamayı da zorunlu hale getirmektedir.

İkincil uzunlukların durumu ve ortaya çıkış koşulları da daha sonra morfonoloji bölümünde ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

Eserde uzun ünlüler, ilgili ünlü işaretinden sonra (:) ile gösterilmiştir. Bilindiği gibi Kiril harfli Türkmen alfabesi iki durum dışında uzun ünlüleri göstermez. Bu iki durum kısa ve uzun *ü* ve *e* ünlülerinin gösterilişleridir: kısa *ü* için *y*, uzun *ü* için *yä* diftongu; kısa *e* için *ə*/e/, uzun *e* için *de* *ə* harfi kullanılır. Clark, yazı çevriminde kısa *ü* ve *e* için /ü/ ve /e/, uzun *ü* ve *e* için /ü:/ ve /ä:/ gösterimlerini tercih etmiştir. Türkmencede açık *ə* ünlüsünün kısısı zaten bulunmadığından, yazıçevriminde /ä:/ yerine /ä/ kullanılması yeterli olurdu.

Ünsüz fonemler betimlenirken Rusça ödünc sözcüklerdeki ünsüzler ayrıca ele alınmış ancak anlam ayırıcı olmadıkları morfonolojik yazıçevrimiyle gösterilmiştir. Örneğin: Trkm. дуз /du:θ/ “tuz”, Rus. газет /gazel/ “gazete” vb.

Morfonoloji bölümünde esas olarak ünlü ve ünsüz uyumları ile, Türkmencede, ilk hece dışında çok sık karşılaştığımız ikincil uzunlukların hangi durumlarda ortaya çıktıkları konusu ele alınmıştır. Hece ve ünlü yitimlerinin de ele alındığı bu bölümde, *agız-ı-m > agzım, gabır-ı > gabrı* gibi örneklerde görülen morfonolojik bir değişimin ünlü yitimi olarak ele alınması çok da doğru görünmüyor. Bu örneklerdeki ünlü yitimi çekimle ilişkili olduğu ve sözcükler yalın durumda iken ikinci hecedeki dar ünlüleri korunduğu için *sıfırta nöbetleşme* tanımı daha uygundur.

İkinci bölüm olan *Grammatical System*’de yalnızca sözcük türleri ele alınmıştır. Bu bölümde, gramer kitaplarında görmeye alışkın olduğumuz sekiz sözcük türü, yani İsimler, Sıfatlar, Zamirler, Fiiller, Belirteçler, Ünlemler, Edatlar ve Bağlaçlar yanında *Modal Words*, *Auxiliary Nouns* ve *Particles* adıyla üç sözcük türü daha yer almaktadır. *Modal Words* ile Türkçe dilbilgisi kitaplarında belirteç olarak adlandırdığımız *belki, umu:mon, esa:sa:n* gibi sözcükler, *Auxiliary Nouns* adı altında, edatlar içinde görmeye alışkın olduğumuz (...nıñ) *a:rasında, (...nıñ) başında* gibi yapılar ve *Particles* adı altında da konuşmacının farklı duygulanımlarını ifade eden, görevce *Modal Words*’lere benzeyen ekler yer almaktadır. Örneğin: *Ol yaman uludur-la* “O çok yaşlıdır, eminim”, *Belki düzeler-dä*: “Belki o, gerçekten de daha iyi olabilir” vb. Fiiller verilirken, zaman ve kip yanında görünüş (aspekt) de ele alınmıştır.

Sözdizimi bölümünde (Syntactic System) öbekler ve cümle ele alınmıştır. Ancak Clark'ın öbek konusuna yaklaşımı, Türk dilleri için alışılmış olanın dışında kalıyor ve daha çok Hint-Avrupa dillerinin öbek anlayışına uygun düşüyor. Burada *ad öbekleri* ve *fiil öbekleri* olmak üzere iki ana bölüm oluşturulmuş. *Ad Öbekleri* başlığı altında birleşik isimler, ikilemeler, isim tamlamaları ve deyimler yer alıyor. *Fiil Öbekleri* başlığı altında da, ikinci ögenin fiil olduğu tüm öbekler veriliyor. Örneğin: *çalt oka-* (çabuk okumak), *açıp oka-*, *hâ:zir bol-*, *çıkıp gitmek*, *cogap ber-*, *kitap oka-*, *şâ:herde yaşa-* vb.

Cümle bölümü kitabın diğer bölümlerine göre oldukça kısa ve ayrıntısız hazırlanmış, basit ve birleşik olmak üzere, yapı açısından iki tür cümle kabul edilmiştir. Türkiye Türkolojisinde, son zamanlarda yaygınlaşan anlayışın (bu anlayışa göre yalnızca koşul yan cümlesi ve *ki* bağlacı bulunduran cümleler birleşik cümle sayılıyor) tersine daha doğru olarak fiilimsi bulunduran cümleler de birleşik cümle sayılmıştır.

Yine geleneksel dilbilgisi kitaplarında, Yapıbilgisi bölümlerinde incelenen söz yapımı da, Clark'ın bu çalışmasında Sözcükvarlığı (Lexicon) adlı dördüncü bölümde ele alınmıştır. Bu bölümde, *isimden isim yapımı*, *fiilden isim yapımı*, *isimden fiil yapımı* ve *fiilden fiil yapımı* gibi söz yapımının bilinen dört işleyişi dışında, farklı olarak *isimden sıfat yapımı* ve *fiilden sıfat yapımı* ayrı olarak ele alınmıştır. Sıfatlar Türk dillerinde yapıcı değil görevce ayrılabilen ve niteleyici işlevlerini ancak sözdizimi içinde kazanabilen sözcükler olduklarına göre, söz yapımı ile ilgili bir bölümde, ad türetimi dışında incelenmeleri mantıklı görünmüyor.

Bu bölümde ayrıca ödünç sözcüklere ve tematik gruplara da yer verilmiştir. Bu dört ana bölüm dışında, isim, zamir ve fiil çekimlerini içeren paradigmlar ve son olarak da bibliyografya ve çalışmada geçen Türkmence sözcük ve ekleri içeren bir indeks bölümü bulunuyor.